

(поверхневим шаром) земель (ст. 239-1 КК України), незаконне заволодіння землями водного фонду в особливо великих розмірах (ст. 239-2 КК України) та безгосподарське використання земель (ст. 254 КК України).

Особливе місце в системі злочинів, предметом яких є складові земельних ресурсів займає самовільне зайняття земельної ділянки (ч.ч. 1, 2 ст. 197-1 КК України). Даний злочин знаходиться у Розділі VI «Злочини проти власності». Тим самим законодавець визначив, що при вчиненні цього злочину порушуються відносини у сфері земельної власності. Тобто, в цьому випадку на перший план виходить економічна функція землі, а екологічна відходить на другий.

Необхідність правової охорони земельних ресурсів, як частини навколишнього природного середовища, кримінально-правовими засобами в літературі визнавалось вже давно [5, с. 5; 6, с. 20–25]. Вирішується означена проблема шляхом створення законодавцем відповідної нормативної бази, а також подальша реалізація заходів з приводу належної правової охорони земельних ресурсів. Одна з основних форм реалізації заходів правової охорони земельних ресурсів – подальший розвиток кримінальної відповідальності за суспільно небезпечні посягання на цей об'єкт навколишнього природного середовища.

В Основних засадах (стратегії) державної екологічної політики України на період до 2020 року зазначено, що антропогенне та техногенне навантаження на довкілля в Україні у кілька разів перевищує відповідні показники у розвинутих країнах світу. При цьому, стан земельних ресурсів України близький до критичного. Це пов'язано з поширенням на території України процесів деградації ґрунтів, серед яких є ерозія (близько 57,5 % території), забруднення (близько 20 % території), підтоплення (близько 12 % території) [7].

В Україні, на конституційному рівні, гарантується право кожної людини на життя (ст. 27). В той же час вона закріплює право кожного на безпечне для життя та здоров'я довкілля (ст. 50). Реалізація зазначених конституційних приписів можлива лише за умови, коли право кожного індивіда охороняється належним чином. Кримінальне законодавство виконує функцію безпосередньої охорони прав та свобод людини від суспільно небезпечних посягань. Тому, закріплення у чинному кримінальному законодавстві приписів, що регламентують питання охорони земельних ресурсів як екологічної та економічної категорії вбачається вірним та своєчасним. Особливо в сучасних умовах, коли певна частина земельних ресурсів втягується в ринковий товарообіг і в значній мірі посилюється вплив на них з боку людини. Зростання інтенсивності використання земель та ігнорування вимог екологічної безпеки призводить до загострення негативних екологічних наслідків. В свою чергу це призводить до негативних змін якісного стану довкілля, а також негативно впливає на життя та здоров'я людини.

Висновком слугує те, що земельні ресурси України виступають основним природним багатством держави, що має належну правову охорону. Найбільш дієвим засобом їх правової охорони є саме кримінально-правовий (кримінальна відповідальність, а також заходи не пов'язані із нею). При цьому існує нагальна потреба в удосконаленні та оптимізації усіх існуючих засобів кримінально-правової охорони земельних ресурсів від суспільно небезпечних посягань.

Список бібліографічних посилань

1. Про охорону земель : закон України від 19.06.2003 № 962-IV // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/962-15> (дата звернення: 01.10.2019).
2. Земельний кодекс України : закон України від 25.10.2001 № 2768-III // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14> (дата звернення: 02.10.2019).
3. Конституція України : закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> (дата звернення: 04.10.2019).
4. Кучерявий В. П. Екологія. Львів : Світ, 2001. 480 с.
5. Гавриш С. Б. Уголовно-правовая охрана природной среды Украины: проблемы теории и развитие законодательства. Харьков : Основа, 1994. 640 с.
6. Жевлаков Э. Н. Экологические преступления: понятия, виды, проблемы ответственности : автореф. дисс. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. М., 1991. 40 с.
7. Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики на період до 2020 р. : закон України від 21.12.2010 № 2818-VI // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2818-17> (дата звернення: 13.10.2019).

Одержано 29.10.2019

УДК 340.12

Асоль Володимирівна ШУЛЬЖЕНКО,

аспірант Харківського національного університету внутрішніх справ

МОТИВ У СКЛАДІ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ СУБ'ЄКТИВНОЇ СТОРОНИ ЗЛОЧИНУ

Однією з провідних ознак кримінального правопорушення є вина. Іншими ознаками слід назвати мотив і мету. Це обумовлено тим, що психічне ставлення особи до своїх дій завжди має попередню історію. Мотив або мотивація формує прагнення особи до певного результату, який можна отримати внаслідок докладання зусиль у тому або іншому напрямку. В мотиві поєднуються інтелектуальна та вольова складові, що дозволяє особі намір реалізувати в дії.

Оскільки мотив і мета в складі суб'єктивної сторони є складними та неоднозначними поняттями, а в кожному випадку розслідування за однією й тією самою статтею КК України, маємо не абсолютно тотожні та уніфіковані мотиви, які не можна описати як один універсальний. Саме в цьому і полягає значення суб'єктивної сторони – вона дозволяє відмежовувати злочинну поведінку від незлочинної, розмежовувати один від одного склади злочинів, які подібні за об'єктивною стороною [1, с. 148].

Мотив під кутом зору психології – спонукальна причина дій і вчинків людини. Етимологія мотиву – від лат. *Moveo* – пов'язана із рухом (рухаю), тобто мотивація є рушійною силою, яка стимулює до дії та виражається у конкретних дієвих формах і проявах. Мотив має місце лише за наявності умислу або при вчиненні дій осудною особою, що не виключає й необережність. При цьому, якщо мова йде про злочин, протиправні дії можуть бути виражені не тільки в дієвій формі, але й у бездіяльності. Інакше кажучи, мотивація вчинків пов'язана не тільки з діяльністю, але й із бездіяльністю також.

Мотив можна розглядати як вчинок або певний вольовий акт, або низку вольових актів – поведінку індивіда. Це динамічна категорія, яка може змінюватись і трансформуватись з часом [2, с. 174–175]. Поведінка особи мотивується потребами різного рівня, при цьому слід зауважити, що злочинна поведінка також базується на потребах. Мотив злочинної діяльності можна розглядати не виходячи за межі протиправного вчинку, оскільки без фактичної події відсутня потреба досліджувати мотивацію: немає наслідків – немає причини. Науковці активно досліджують тему мотиву та мети, але і сьогодні відсутнє єдине розуміння цього поняття. Це обумовлено складністю мотиву як психологічного явища, в основі якого можна виділяти як емоційний стан, так і інтерес особи, або її потреби, а також комплекс обставин, які спонукають до протиправної дії.

Так, В. А. Якушин виводить поняття мотиву через поняття суб'єктивного зобов'язання (рос. – суб'єктивного вменения) [3, с. 14] роз'яснюючи, що юридичне значення у процесі доведення вини мають лише ті обставини діяння, які усвідомлювались винним. Мотив злочину винним має усвідомлюватись, оскільки він завжди пов'язаний із соціальним буттям особи, з оточуючим її світом. Мотив при цьому підкреслює злочинність або правомірність діяння, однак те, що розкриває прагнення особи до здійснення відповідної поведінки, має емоційне забарвлення, конкретно виражений характер і є двигуном визначеної дії, яка завдяки мотиву має конкретну соціально-правову оцінку. Мотив він розглядає як характер (якість) вираження спонукання в конкретному діянні. Інакше кажучи, основним висновком В. А. Якушина є мотив як причина дій, і ця причина носить усвідомлений характер. З цим не можна погодитись, тому що інші вчені відстоюють неусвідомлені мотиви, а також мотиви, які отримують соціальну оцінку, а не оцінюються безпосередньо злочинцем.

І. Г. Філановський характеризує мотив як усвідомлений і конкретно підмічений інтерес, який спонукає до скоєння суспільно-небезпечного діяння [4, с. 10]. Він також заперечує категорію суспільно-корисних мотивів, стверджуючи, що при існування таких мотивів відсутній сам злочин. Ми переконані, що визначення мотиву як інтересу відноситься до психології, а саме до психології діяльності взагалі. Мотив злочинної діяльності пов'язаний не тільки з інтересом, можна спостерігати також зв'язок із потребами та їх реалізацією, причому ці потреби повинні реалізовуватись всупереч волі або інтересів інших осіб.

Особливу думку щодо цього має Н. Г. Іванов. який визначає мотив як психофізіологічне поняття, що набуло юридичного змісту. Він переконаний, що існує два види мотивів – мотив діяння і мотив злочину, Функцію мотиву виконують потреби і пов'язані з ним інтереси, почуття та інші детермінанти, погоджується з думкою інших науковців. В якості мотивоутворюючих факторів злочинної поведінки можуть виступати як усвідомлені, так і неусвідомлені спонукання. Він переконаний у домінуючій мотивації, що характеризується пошуком потрібного їй об'єкту або середовища. При зустрічі з нею спрацьовує поведінка, домінанта перетворюється на установку. Мотив не визначає варіанту поведінкової реакції, він створення напруження, яке має вирішитись через акт поведінки. Вибір варіанту дії здійснюється через аферентний синтез, інакше кажучи, через механізм, який передує прийняттю рішення (теорія Анохіна П. К.). Аферентний синтез складається з чотирьох компонентів: домінуюча мотивація, обстановочна афферентація, пускова аферентація і пам'ять у вигляді попереднього досвіду. За цією теорією мотив не вибирає варіант активності, але спонукає до дії [5, с. 107]. Враховуючи, що мотив поєднує соціальний, соціально-психологічний, психологічний і біологічний компоненти, мотивів може бути декілька, і у злочинах трапляється полімотивація. Мотив – це спонукання внутрішнє, суб'єктивне, ідеальне; він детермінований зовнішнім середовищем, тобто соціально обумовлений, його функції у вигляді ідеального бажання реалізують існуючі потреби і пов'язані з ними інтереси, почуття й інші детермінанти; саме в ньому відображена єдність інтелектуальних, вольових і емоційних якостей, які взаємодіють з оточуючим середовищем. Специфічними ознаками мотивів злочинної діяльності є, за його думкою, відносна антисоціальність; перевага матеріальних вітальних потреб над духовними; домінування потягу над домінуванням спонукань до ближчих цілей тощо [6, с. 48].

Психолог Є. П. Ільїн після аналізу правових поглядів на поняття мотиву приходять до висновку, що мотив є результатом процесу мотивації та складається з некримінальних компонентів. Значення вивчення мотивів кримінальної поведінки, за його думкою, уявлення про переживання, почуття, потреби, інтереси, ідеали, установки, цілі та способи їх досягнення, планування результату та все те, що слугувало основою злочинного вчинку. Науковець стверджує, що таке можливо, якщо розглядати мотив як складне багато компонентне психологічне утворення, а процес його формування – як динамічний і стадіальний. Також на його думку, заслуговує на увагу погляд на мотив як на відображення не стільки криміногенної ситуації, скільки всі попередні негативні впливи оточуючого середовища, які сформували особистість з антисоціальною направленістю, які деформували мотиваційну сферу особистості. Тому

часові межі злочинної ситуації неможна обмежувати конкретною ситуацією. Також Є. П. Ільїн висуває думку про зміну мотивації злочинів з віком. Так, наприклад, у зрілому віці питома вага насильницько-егоїстичної мотивації знижується. На перше місце виходить корислива мотивація, орієнтована на вигоду, корисність, або через заздрощі. Він переконаний, що хуліганські мотиви поступаються ревнощам, помсті, озлобленості [7, с. 249]. Н. А. Мірошніченко теж висловлює думку про те, що мотив і мету необхідно розглядати в їх сукупності. Мотивом вона вважає спонукання до скоєння суспільно небезпечного діяння, а метою – уявлення про суспільно небезпечні наслідки цього діяння чи шкоду, які завідомо для винного наступлять для охоронюваних законом інтересів і який, тим не менш, є для нього бажаним. Тобто ціль завжди пов'язана з умислом [8, с. 70]. Якщо мотив відповідає на питання, заради чого вчиняється злочин, а ціль – заради якого результату, то науковцем, на нашу думку, дещо спрощується розуміння цілі.

Сучасна українська наука теж по-різному визначає мотив. Так, А. Ф. Зелінський характеризує мотив як складне психологічне утворення, яке складається з двох частин: основи дій – уявлень про причини і того, заради чого його скоїли, тобто особистісного змісту вчинку, і спонукання, як емоційного переживання актуальної потреби у вигляді бажання, пристрасті, хотіння, потягу [9]. С. А. Тарарухін під мотивом розуміє відповідь на питання: чому людина поводиться так, а не інакше у обставинах, які склалися. Він поділяє погляди психолога А. Н. Леонтьєва, відповідно до яких мотивом є те, що обумовлює прагнення людини до даної, а не до якої-небудь мети. Мотив для нього визначається потребами, це інші спонукання людини, обумовлені вимогами його життя. Формування мотивів, за його думкою, відбувається під впливом обставин на підставі властивостей та якостей особистості у несприятливій ситуації [10, с. 15].

Необхідно зауважити, що акцент на несприятливій ситуації теж не може лежати в основі характеристики мотиву, тому що у випадку підготовки до вчинення злочину винна особа створює сприятливу ситуацію для вчинення злочину, обираючи місце, час, підготовляючи знаряддя вчинення злочину, а також способи приховування слідів. У характеристиці злочинів, пов'язаних із посяганням на статеву свободу та недоторканість, які мають серійний характер, неможна говорити про несприятливу ситуацію, оскільки особи, які її вчинили частіш за все – пересічні громадяни, які мають можливість реалізувати свої потреби в інший спосіб, щоб не спричинити шкоди охоронюваним інтересам інших осіб. Принципову різницю підкреслює А. В. Савченко між визначенням мотиву у закордонних (західних) і вітчизняних вчених. На її думку, західний підхід, який базується на різнопланових психологічних вченнях, висвітлює все, що завгодно, за виключенням самих мотивів. Однак, сьогодні має місце тенденція до узагальнення всього досвіду, накопиченого за цією темою. А. В. Савченко визначає мотив внутрішнім висхідним моментом злочину, його причиною та приводом. Мотив в її розумінні, це підвалини (підмурки) для кожного суспільно небезпечного діяння. Дослідивши мотив, можна дізнатись про зміст і сенс злочину [11, с. 14].

Мотив як внутрішні спонукання визначає О. С. Коробка, саме такими спонуканнями керується суб'єкт при вчиненні злочину; мотив завжди передують здійсненню злочину і, оскільки є його підставою, служить виправданням його здійснення в очах самого суб'єкта [12, с. 55]. З іншого боку, Р. В. Вереша визначає мотив як свідоме і вольове спонукання до досягнення мети, обумовлене потребами особистості, що має суспільно небезпечний характер і тягне за собою кримінальну відповідальність [13, с. 290]. За М. Й. Коржанським, мотив – спонукання до вчинення злочину. Він позиціонує мотиви як усвідомлені потреби людини, як дійсні, так і уявні, що спонукають її до дії та стверджує, що безмотивних злочинів не існує. Він переконаний, що мотив – двигун злочину, його внутрішня сила, а мотивація – це вигадані особою, яка вчинила злочин, причини, що спонукали її до вчинення злочину. При цьому мета пов'язується із уявними наслідками, перемінами в оточуючому середовищі, яких особа прагне досягти скоєнням злочину, тому ціль є уявним кінцевим результатом, якого прагне винний, вчиняючи протиправні дії [14, с. 246, 248].

У роботах М. І. Бажанова підкреслюється, що мотив – це внутрішнє спонукання, рушійна сила вчинку людини, що яка визначає його зміст і допомагає більш глибоко розкрити психічне ставлення особи до вчиненого. Мета, у свою чергу, це те заради чого особа вчиняє злочин, це уявлення про бажаний результат, якого прагне досягнути особа, що визначає спрямованість діяння [15, с. 182]. В. В. Сухонос теж об'єднує мотив і мету в одну конструкцію, а під мотивом розуміє свідоме спонукання, обумовлене досягненням певної мети, зауважуючи, що мотив обумовлює зміст вини [16, с. 141]. Мотив, на наше переконання, це «спусковий гачок» вчинення злочину – первинна спонукальна емоція, психофізіологічне утворення суб'єктивного характеру, яке переходить у протиправну дію або бездіяльність, що переслідує конкретну мету і вимагає прикладання конкретних вольових та інтелектуальних зусиль і має наслідки у вигляді об'єктивно існуючих форм (слідів, травм, збитків тощо). З подібних міркувань мету злочину, можна уявити, як ідеальну модель, що існує у свідомості людини, і представляє собою наслідок злочинного діяння.

Із наведених вище визначень і їх аналізу випливає, що проблематика мотиву та цілі злочинних дій, і тим більше, їх практичного встановлення, на теперішній час потребує більшої постійної уваги і подальшого розроблення для розвитку доказування суб'єктивної сторони, що індивідуалізує та кваліфікує кожний вчинений злочин. Аналіз напрацювань вчених, які досліджували мотиви та цілі злочинних дій, дозволив поділити їх на дві групи:

- перша група визначає мотив і ціль як два різних автономних поняття у складі суб'єктивної сторони;
- інша група об'єднує мотив і ціль в єдине утворення, за якого існування цих компонентів окремо неможливе.

Ми віддаємо перевагу саме першій групі, вважаючи мотив і ціль різними за суттю і функціями явища. У випадку прояву неусвідомленого мотиву ціль об'єктивно може проявитись, а може і не проявлятись. Крім того, суть розгляду та конкретизації мотиву й цілі має значення у процесі доказування не тільки під кутом зору розширення знань про структуру і особливості суб'єктивної сторони, а й вдосконалення, вибору нових методів і напрямів. На підставі викладеного вище, можна виділити основні моменти щодо мотиву та мети у встановленні вини. Мотив і мету слід

розглядати в двох аспектах – правовому і процесуальному, враховуючи їх психологічний, кримінологічний, криміналістичний аспекти. Правовий аспект мотиву включає в себе положення статей кримінального кодексу, які чітко визначають мотив деяких злочинів, на встановлення яких, як на доказ, направлена процесуальна діяльність. В інших випадках неможна погодитись із вченими, які підтримують думку про те, що встановлювати мотив не обов'язково, тому що кримінальна відповідальність все одно наступить для особи, яка діяла (або бездіяла) свідомо.

Процесуальний аспект мотиву і цілі визначається у кожному випадку окремо, він носить унікальний інформативний характер, має свій механізм доказування. В більшості випадків визначення мотиву пов'язано саме із низкою слідчих дій: допитом, перехресним допитом, призначенням і проведенням судових експертиз. Серед окреслених дій поширеним способом встановлення мотиву пов'язується з призначенням судово-психологічної експертизи, яка визначає установки, інтереси, направленість та інші індивідуальні особливості особи, які впливають на мотивацію її злочинних дій.

Орієнтуючись на позиції вчених щодо встановлення мотиву та мети через інші обставини злочину, підкреслимо, що необхідно звертати особливу увагу на такі фактори: давання неправдивих свідчень, приховування слідів, наслідки злочину, підготовка до вчинення злочину, використання знарядь злочину, предмети і особи злочинного посягання. Окрім написання аналітичних висновків у обвинувальному акті, якщо доведення мотивів відбувається непрямо, через дослідження інший явищ, доцільно використовувати спеціальні знання у вигляді призначення і проведення судових експертиз. За результатами висновків експерта після проведення таких експертиз по кожному з проваджень, на підставі оцінки і співставлення з іншими доказами у їх сукупності, буде отримана не тільки об'єктивна картина механізму скоєння злочину, а й відтворено його суб'єктивну сторону, що буде свідчити про повноту і глибину розслідування і доказування в цілому. Встановлення мотиву в криміналістичному плані відноситься не до першочергових слідчих дій, тому що першочерговими є огляд місця події, допит, визнання потерпілим тощо. Це процесуальна і непроцесуальна діяльність аналітичного характеру, яка обробляє зібрані факти та аналізує отримані докази, однак, важливість її не зменшується від цього.

Список бібліографічних посилань

1. Парог А. И. Проблемы квалификации преступлений по субъективным признакам. М. : Проспект, 2015. 232 с.
2. Савків І. М. Мотив злочину у кримінальному праві. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2011. № 2. С. 174–180.
3. Якушин В. А. Субъективное вменение и его значение в уголовном праве. Тольятти, 1998, 296 с.
4. Филановский И. Г. Социально-психологическое отношение субъекта к преступлению : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Л., 1970. 31 с.
5. Иванов Н. Г. Мотив преступления как генетический признак субъекта : моногр. М. : Инфра-М., 2018. 107 с.
6. Лунеев В. В. Мотивация преступного поведения. М. : Наука, 1991. 383 с.
7. Ильин Е. П. Мотивация и мотивы. СПб. : Питер, 2011. 512 с.
8. Мирошниченко Н. А. Состав преступления. Текст лекций. Одесса, 2003. 80 с.
9. Зелинский А. Ф. Криминальная психология. Киев : Юринком Интер. 1999. 240 с.
10. Тарарухин С. А. Установление мотива и квалификация преступления. Киев : Вища школа, 1977. 149 с.
11. Савченко А. В. Мотив і мотивація злочину : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 1999. 18 с.
12. Коробка О. С. Кримінальне право України (теоретична частина) : навч. посіб. Суми : Унів. кн., 2016. 225 с.
13. Вереша Р. В. Проблеми суб'єктивної сторони складу злочину : монографія. Київ : Алерта, 2018. 432 с.
14. Кримінальне право і законодавство України. Частина Загальна. Курс лекцій / за ред. М. Й. Коржанського. Київ : Атіка, 2001. 432 с.
15. Кримінальне право України: Загальна частина : підручн. / за ред. М. І. Бажанова, В. В. Сташиса, В. Я. Тація. Київ : Юринком Інтер, 2005. 480 с.
16. Сухонос В. В. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник. Суми : Унів. кн., 2016. 375 с.

Одержано 06.11.2019

УДК 340.12

Маргарита Олександрівна ЩЕРБИНА,

*ад'юнкт кафедри адміністративного права та процесу факультету № 1
Харківського національного університету внутрішніх справ*

ВИРІШЕННЯ ПРАКТИЧНИХ ЗАВДАНЬ ІЗ ВИКОРИСТАННЯМ СУДОВОЇ ПРАКТИКИ

В даний час юрист повинен не тільки мати теоретичне уявлення про форми регулювання суспільних відносин і співвідношенні юридичних дисциплін українського права мати чітке уявлення про сутність і методи регулювання суспільних відносин, знати основні поняття права, види суб'єктів правовідносин, орієнтуватися в видах судочинства, знати процедуру судочинства в судах загальної юрисдикції мати уявлення про третейське судочинство, але і вміти використовувати отримані знання та методи науки в професійній діяльності: правильно тлумачити норми права логічно грамотно висловлювати та обґрунтовувати свою точку зору, вільно оперувати процесуальними поняттями і категоріями, використовувати правові акти у професійній діяльності, складати процесуальні документи, і визначати коло допустимих доказів у справі. Крім того юрист повинен вміти аналізувати і вирішувати правові питання. Вивчення